इदानीं क्रान्तिं विक्षेपं चाह । "नाड़िकामण्डलात् तिर्यगत्रापमः क्रान्तिवृत्तावधिः क्रान्तिवृत्ताच्छरः । क्षेपवृत्तावधिस्तिर्यगेवं स्फुटो नाड़िकावृत्तखेटान्तरालेऽपमः"। इदानीं क्रान्तिपातानां विषुवत्क्रान्तिवलययोः सम्पातः क्रान्तिपातः स्यात् । तद्भगणाः सौरोक्ता व्यस्ता अयुतत्रयं कल्पे । 'अवनचलनं यदुक्तं सुशालाद्यैः स एवायम् । तत्पक्षे तद् भगणाः कल्पे गोऽङ्गार्त्त नन्दगोचन्द्राः । तत् संजातं पातं चित्वा खेटेऽपमः साध्यः । क्रान्तिवशाच्छरसदयाशरदलकर्णापमे ततः क्षेपः"। इदानीं विक्षेपपातानाह । "एवं क्रान्तिविमण्डलसंपाताः क्षेपपाताः स्युः । चन्द्रादीनां व्यस्ताः क्षेपानयने तु ते योज्याः । मन्दस्फुटो द्राक् प्रतिमण्डले हि यद्रो भ्रमत्यत्र च तस्य पातः । पातेन युक्ताद्गणितागतेन मन्दस्फुटात् खेचरतः शरोऽस्मात् । पातेऽथ वा शीघ्रफलं विलोमं कृत्वा स्फुटात् तेन युताच्छरोऽतः । चन्द्रस्य कक्षावलये हि पातः स्फुटाद्विधोर्मध्यमपातयुक्तात्"। इदानीं शुक्रयोर्विशेषमाह "ये चात्र पातभगणा पठितास्तद्भृग्वोस्ते शीघ्रकेन्द्रभगणैरधिका यतः स्युः । स्फुटाः सुखार्थमुदितास्तत्र केन्द्रयुक्तौ पातौ तयोः पठितचक्रभवौ विधेयौ । चलाद्विशोध्यः किल केन्द्रसिद्धे सपातेऽयुचरस्तु योज्यः । अतश्चलात् पातयुताल्लभृग्वोः सुधीभिराद्यैः शरविद्विरुक्ता । स्फुटो न शीघ्रोच्चयुतौ स्फुटौ तयोः पातौ भगोले स्फुट एव पातः"। इदानीं ग्रहगोले विशेषमाह । ग्रहस्य गोले कथितापमण्डलं प्रकल्प्य कक्षावलयं यथोदितम् । निबध्य शीघ्रप्रतिवृत्तमस्मिन् विमण्डलं तत्पठितैः शरांशैः । मध्येऽत्र पातोद्भवदां भृग्वोः स्वशीघ्रकेन्द्रेण युतस्तु देयः"। इदानीमहोरात्रवृत्तमाह । "ईप्सितक्रान्तिलग्नेऽन्तरे सर्वतो नाड़िकाद्यादहोरात्रवृत्ताङ्घ्रयम् । तत्र वह्नि घटीनां च षष्ठ्याङ्गवेदयस्य विक्रमखण्डं द्युजीवा मता । इदानीमन्यदाह । "अथ कल्प्रामेषाद्या अनुलोमं क्रान्तिपाताङ्घ्रात् । एषां मेषादीनां द्युरात्रवृत्तानि वह्नीयात् । नाड़ीवृत्तोभयतस्त्रीणि त्रीणि क्रमोत्क्रमात् तानि"। इदानीमस्योपसंहारमाह "एष भगोलः कथितः खेचरगोलोऽयमेव विज्ञेयः । अत्रापमण्डले वा स्वाधारैरक्षस्य तस्यैव । मन्दादीनां कक्षा वह्नीयाद्भूर्यनाभजाक्षामाः । वह्नि भगोलमेवं यदग्रां यदि खगोलमधिकान्तः । प्रक्षिप्य भ्रमयेत् तं यच्चाधारं स्थिरो खड्गगोलो" सि० शि० ।

भग्न त्रि० भनज-क्त । १क्षतावयवभेदे २रोगभेदे हेमच० । तस्चिदानभेदादिकं सुश्रुते उक्तं यथा "अथातो भग्नानां निदानं व्याख्यास्यामः । पतनपीडनप्रहाराक्षेपणव्यालमृगदशनप्रभृतिभिरभिघातविशेषैरनेकविधमस्थ्नां भङ्गमुपदिशन्ति तत् तु भङ्गलातमनुसार्य्यमाणं द्विविधमेवोत्पद्यते सन्धिमुक्तं काण्डभग्नञ्च । तत्र सन्धिमुक्तमुत्पिष्टं विश्लिष्टं विवर्त्तितमवक्षिप्तमतिक्षिप्तं तिर्य्यक्क्षिप्तमिति षड्विधम् । तत्र प्रसारणानाकुञ्चनविवर्त्तनाक्षेपणाऽऽक्षिप्तरूपरूजत्वं स्वशोणितत्वं चेति सामान्यं सन्धिमुक्तलक्षणमुक्तम् । विशेषेणोत्पिष्टे सन्धावुभयतः शोफो वेदनाप्रादुर्भावो विशेषतश्च नानाप्रकारा वेदना रात्रौ प्रादुर्भवन्ति । विश्लिष्टेऽल्पशोफो वेदनासातत्यं सन्धिविक्रिया च । विवर्त्तिते तु सन्धिपार्श्वोपगमनाद्विषमाङ्गता वेदना च । अवक्षिप्ते सन्धिविमुक्तोऽवरूजत्वञ्च । अतिक्षिप्ते द्वयोः सन्ध्योरतिक्रान्तता वेदना च । तिर्य्यक्क्षिप्ते त्वकास्थिपार्श्वोपगमनमत्यर्थं वेदना चेति । काण्डभग्नमत ऊर्द्ध्वं वक्ष्यामः कर्कटकमश्वकर्णं चूर्णितं पिञ्जितमस्थिच्छल्लितं काण्डभग्नं मज्जानुगतमतिपातितं वक्रं छिन्नं पाटितं स्फुटितमिति द्वादशविधम् । अवयवकाण्डस्य स्पन्दनविवर्त्तनस्वशोणितक्षिप्तत्वमवपीड्यमाने शब्दः सुप्ताङ्गता विधवेदनाप्रादुर्भावः सर्वास्वस्थास्तु न शर्मलाभ इति समासेन काण्डभग्नलक्षणमुक्तम् । विशेषतस्तु संमूढमुभयतोऽस्थिमध्यभग्नं ग्रन्थिरिवोन्नतं कर्कटकम् । चूर्णितमस्थि तत् तु शब्दस्पर्शाभ्यां बोद्धव्यम् । पिञ्जितं पृष्ठताङ्गतमनल्पशोफम् । पार्श्वयोरस्थिकोणोन्नतमस्थिच्छल्लितम् । वेल्लेत प्रकम्पमानं काण्डभग्नलम् । अस्थ्यवयवोऽस्थिमध्यमनुप्रविश्य मज्जानमुल्लुप्तोति मज्जानुगतम् । अस्थि निःशेषतश्छिन्नमतिपतितम् । आभुग्नमविमुक्तास्थि वक्रम् । अन्यतरपार्श्वावस्थितं छिन्नम् । पाटितमणु बहुविदारितं वेदनावच्च । स्फुटपूर्णमिवाध्मातं विपुलं विस्फुटीकृतं स्फुटितमिति । तेषु चूर्णितच्छिन्नातिपातितमज्जानुगतानि कृच्छ्रसाध्यानि कृशदुर्बलानां जनशीघ्रकुदन्वासिनां सन्ध्युपगतश्चेति । भवन्ति चात्र "भिन्नं कपालं कटान्तु सन्धिमुक्तं तथा च्युतम् । जघनं प्रतिपिष्टञ्च वर्जयेत् तच्चिकित्सकः । असंश्लिष्टं कपालन्तु ललाटे चूर्णितञ्च यत् । भग्नं